

„Lázította az ifjúságot a maga módján...”

Beszélgetés Illyés Gyuláról Sumonyi Zoltánnal

– Milyen emlékei vannak a szülővárosáról, Szatmárnémetiről?

– Három éve jártam ott utoljára, hosszú megszakítás után. Eredeti emlékem nem sok van. 1942 februárjában születtem, és 1944. október 15-én éjjel jöttünk el. Apám vasúti mérnök volt, s ezzel a gyors meneküléssel valójában törvényen kívül helyezte magát. Hát nem kell mondanom, hogy miféle törvény vette kezdetét azon a napon. Két vagonba bepakoltunk, Pécsre akartunk menni, mert ott éltek a nagyszüleink. De akkor már nem lehetett kiszámítani, hogy a vonatok merre járnak, úgyhogy mi fél éves hánykolódás után kerültünk vissza Pécsre, megjárva Csehországot, Lengyelországot, Németországot. Németországban azt akarták, hogy ott maradjunk. Apám maradt volna, de anyám haza akart jönni Magyarországra. Én talán jobban jártam volna, ha kint maradunk. Lehet, hogy most német-magyar költő és műfordító lennék, és borzasztóan becsülnének itthon.

– Németül írna vagy magyarul?

– Magyarul írnék, de a németre fordított írásaimat tudnám ellenőrizni. Tehát mondták szüleimnek, hogy már Magyarországon vannak az oroszok. Édesanyám erre: „Akkor is haza kell jönni.” Így 1945 húsvétjára értünk Magyarországra, július elején Pécsre, aztán vissza Szatmár megyébe. Csengerben nőttem fel. Szatmárnémetiről spotlámpaszerűen megvilágított emlékeim vannak: nem összefüggő, csak egy-egy pillanat, jelenet. Amikor pár éve visszatértem, akkor igazából Csengerbe

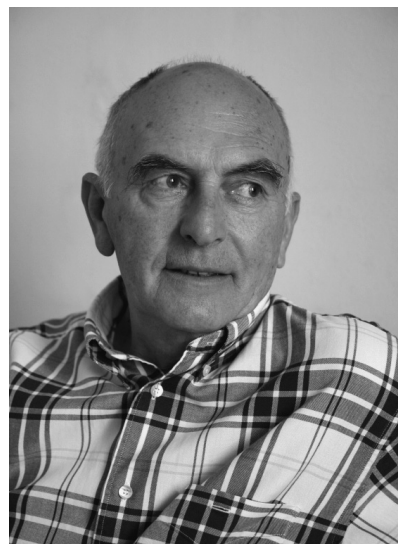
mentünk, ott volt a szállásunk is, de átlátogattunk Szatmárnémetibe. Előtte valamikor az 1970-es években jártam a szülőházamban, ami még áll. Az a jellegzetes, magasföldszintes, vidéki városi ház. 1942-ben az összes berendezés ott maradt. Elsősorban ruhaneműt, ágyneműt, ennivalót vittünk magunkkal, ami a vagonba befért. A bútorok, a berendezési tárgyak mind ott maradtak.

– Mikor jöttek Budapestre?

– Az általános iskola 7. osztályában kerültem Pestre. A Köbölkút utcai Általános Iskolában szerencsére nagyon jó magyartanárunk volt, Nobel Iván. Haláláig közeli barátságban voltunk, özvegyével, lányával ma is tartjuk a kapcsolatot. Onnan kerültem a József Attila Gimnáziumba, ami szintén jó iskola volt, 1960-ban érettségiztem. Most már, hogy erősen ritkul az osztály, félévente találkozunk, így is van mindig egy-két újabb hiány.

– Mikor ismerte meg Illyés Gyulát?

– Illyés műveit már általános iskolában olvastam, minthogy tananyag volt, és hozzám közel is állt. Személyesen először, azt hiszem, talán 1963-ban Balatonfüreden találkoztam vele, mint annyi mindenki a Lipták-házban. Lipták Gábor kiváló irodalomszervező volt, és ahogy Déry mondta, az ő háza egy irodalmi kocsmá. Én 21 éves koromban mint másodéves bölcsész beestem oda, s aztán ott ragadtam 20-30 évre, amíg Liptákék éltek. Nos, ott ismerkedtem meg Illyéssel is személyesen, meg sok mindenkiel, aki ott megfor-

dult, a korszak legfontosabb íróival. Hogy csak az írókat említsem: Déry, Németh László, Örkény, Passuth, Keresztury Dezső. Festők, szobrászok, színészek is sokan megfordultak náluk. Attól kezdve ismertem személyesen Illyést, és később gyakrabban találkoztunk, már nem csak ott.

Az első könyvemet 1967-ben Füreden adtam át Illyésnek, s később is mindig adtam neki a könyveimből.¹ Illyés is dedikálta nekem a könyveit, és leveleket is őrzök tőle. Elvittem Illyésnek egyszer megmutatni Gara Lászlónak a róla írt életrajzát gépiratban, kis belejavításokkal. Illyés teljesen meghatódott, és azt is dedikálta: „Gara László emlékéért meghatódva.” Ez az életrajz 1965-ben megjelent *Az ismeretlen Illyés* címmel Amerikában Csicsery-Rónai István kiadásában.

Voltam vendégségben Illyésék tihanyi házában is, sőt akkor már a gyerekeimet is elvittem. A legkisebb fiú, Gergő, aki most már

¹ Sumonyi Zoltán: *Spártai suhanc*. Budapest, Szépirodalmi, 1967; *Teli rózsával, plakáttal*. Budapest, Szépirodalmi, 1973; Sumonyi Zoltán: *A portré kiegészül*. Budapest, Magvető, 1977; Sumonyi Zoltán: *Panel-halom*. Budapest, Magvető, 1981; Sumonyi Zoltán: *Vas István*. Budapest, Szépirodalmi, 1982.

negyvenéves, akkor olyan kétéves lehetett. Fehér kötött ruhában volt. Az anyja mondta neki: „Nem szabad oda ülni, mert ott piszkos lesz a ruhád.” Erre Gyula bácsi: „Ülj ide! Itt van egy szem fekete eper, ebbe ülj bele.” Lázította az ifjúságot a maga módján. A ravasz nézésében és mondataiban volt valami, hogy az ember nem mindig tudta pontosan, ezt most hogyan kell érteni. Amikor rádiós voltam, több műsort készítettem vele, legemlékezetesebb egy százperces műsor 1982 júliusában.² A francia irodalomról beszélgettünk, mert akkor éppen negyven éve jelent meg *A francia irodalom kincsesháza*. A beszélgetés később megjelent a Kortársban és *A költő felel* című antológiában.³

– Több olyan verset is írt, amelyben említi Illyést, vagy utal rá.

– Több versemben is utalok Illyésre, az első a *T.S.E. viszonzza V.I. londoni látogatását a 2010-es évek elején*. Ezt 1975-ben írtam.⁴

A *Rákóczi Zsigmond levele apjához*, I. Rákóczi Györgyhez című verset a hetvennyolc éves Illyésnek ajánlottam.⁵ Ez a vers az *Egy mondat...*-ra rímel. Akkor írtam ezt, amikor néhány dologban nem értettem egyet Csoórral. Van Illyésnek egy *Hiány a kéziratban* című verse, erre utal egy további versem címe, *Még egy hiány a kéziratban*, ami egy elég szubjektív, önéletrajz jellegű szabadvers. Ezt Illyés nyolcvanadik születésnapjára írtam.⁶ A *kései lapozó*. *Negyvenkét sor egy irodalmi újságra* című verset 1986 októberében. A legutóbbi verset Illyésnek a *Nehéz föld* című első verseskötetében 1928-ban megjelent *Szerelem* című verse hetedik részének utolsó sora ihlette: „Halk csipogást hallottam, apró elfojtott zokogást” (Illyés verssorára).⁷ A Nyugat megindulásának százéves évfordulója kapcsán kezembe vettem a folyóirat számait, és áttekintettem az 1908–1939 közötti időszak benne megjelent líráját. Néhány vers különösen megérintett, s az ezek ihletésére született verseim jelentek meg a *Nyugat. Új versek 2006–2010* című könyvben. Az említett Illyés-verssort is a Nyugat 1928-as évfolyamában olvastam. Azért csak 1939-ig jutottam, és nem mentem el 1941-ig, mert 2008-ban meghalt

Takáts Gyula, ami mélyen érintett, és az ő parafrázisával ér véget az én *Nyugat*-ciklusom.

– Illyés többször is említi Önt Naplójegyzeteiben, többek között 1968 augusztusában.⁸ Hogyan élték meg az eseményeket?

– 1968. augusztus 19-én – ezt megírtam már egy rádiójátékban⁹ – ott ülünk Liptákéknál. Ott volt az egész társaság – Illyés, Déry, Németh László, Boldizsár Iván, Passuth, Kellér Andor –, és egy furcsa játékot játszottunk: mindenki mondja el élete legszörnyűbb éjszakáját. Ugyanis az volt az az éjszaka, amikor még azt gondoltuk, hogy Kádár János Dubčekkel tárgyal Ágcsernyőn, a prágai tavasz megmenthetőségéről. Ennek kapcsán mindenki mondja el élete legszörnyűbb éjszakáját, s ebből egy nagyon furcsa vicc kerekedett. Mindenki elmondott ezt-azt, annak a korosztálynak volt mit elmesélnie: front, hadifogság, bujkálás, koncentrációs tábor. Illyésre már nem is került sor, mert Déry előbb ült, és ő elmondta, hogy az ő legszörnyűbb éjszakája azelőtt négy évvel volt, amikor már kijött a börtönből, és megvolt már Arácon a Tamás-hegyi ház. Ültek fenn a Tamás-hegyen, végre kiszabadulva a városból, és jön a telefon a Fischer Kiadótól Frankfurtból, hogy ki kell menni az életmű kiadása okán egy televíziós interjúra. Déry nem akart, de

2 Száz perc Illyés Gyuláéknál. Rádió- és Televízió-Újság, 27. évf. 1982. júl. 5-11. [1.] Moldvay József felvétele; Sumonyi Papp Zoltán: Száz perc Illyés Gyuláéknál. (Francia költőkről társalogva.) Rádió- és Televízió-Újság, 27. évf. 1982. júl. 5-11. 3. Az írás beharangozza a Társalgó című műsorban Illyés Gyulával készült beszélgetést. (Adás: 1982. júl. 6. kedd, Petőfi 8.35; júl. 11. vasárnap Petőfi 20.35) A műsor témája az Illyés Gyula által 1942-ben szerkesztett és bevezetővel ellátott *A francia irodalom kincsesháza* című kötet. Sumonyi Papp Zoltán: *Egy címlapfotó ürügyén*. Rádió és TV-újság, 28. évf. 1983. máj. 2. 3.

3 Illyés Gyula: *Franciák, magyarok. Egy régi könyvre emlékezve. Válaszok Sumonyi Zoltánnak*. Kortárs, 27. évf. (1983) 7. sz. 1010–1018; Illyés Gyula: *Franciák, magyarok. Egy régi könyvre emlékezve. Válaszok Sumonyi Zoltánnak*. Látóhatár, 1983. szept. 11–24.; *A költő felel*. (Beszélgetések Illyés Gyulával.) Összegejtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Földes Anna. Bp. 1986. Szépirodalmi Könyvkiadó, 809–820.

4 Sumonyi Papp Zoltán: *A portré kiegészül*. 1977. 79–81.

5 Sumonyi Zoltán: *Rákóczi Zsigmond levele apjához*, I. Rákóczi Györgyhez. Ezredvég (Irodalmi magazin.) Megjelent Illyés Gyula születésének 80. évfordulójára. Budapest, 1982. ELTE Közművelődési Titkárság, 63–64.

6 Sumonyi Zoltán: *Még egy hiány a kéziratban*. (A 80 éves Illyés Gyulának.) Magyar Nemzet, 1982. okt. 31. 7.

7 Sumonyi Papp Zoltán: *Nyugat. (Új versek 2006–2010)* Budapest, 2011, 29. Az eredeti Illyés-verssor így szól: „Halk csipogásra neszeltem, elfojtott zokogásra.”

8 Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1961–1972*. S.a.r. Illyés Gyuláné. Budapest, 1989, 270. (1968. augusztus 21.); Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1973–1974*. S.a.r. Illyés Gyuláné, Illyés Mária. Budapest, 1990, 248. (1974. július 27.)

9 *Különös nyárejszaka volt*. Az 1968-as bevonulás 25. évfordulójára készült rádiójáték-sorozat egyik darabja. Rendezte Pócs Sándor. Elhangzott 1993-ban.

mondták neki: „Ha ez fárasztja, megy érte egy helikopter a Luft-hansától, fölviszik Pestre, s onnan meg egy Lufthansa-géppel elviszik Németországba. Déry nagy nehezen ráállt, megérkeznek, és kiderült, hogy nem a kedvenc szobáját kapta a szállodában. Várniuk kellett a hallban, amíg a kedvenc szobájában lakó német üzletembert kitelepítették. Végre elhelyezkedtek a szobában, Böbe már elaludt, csak ő nem tudott aludni, olyan ideges volt ettől az egész naptól. Kiment az erkélyre, hogy elszívjon egy cigarettát, és akkor eszébe jutott, hogy vajon Pesten a bankban most neki 460 ezer forintja van, vagy 640 ezer forint? Ettől egész éjjel nem tudott aludni. Hát neki ez volt élete legszörnyűbb éjszakája. Ezzel ugye lelőtte a további mesélés lehetőségét, mindenki tudta, hogy ezután itt nem lehet mit mondani, Déry csúfondárosan elhülyéskedi az egészet. Direkt csinálta ugye, azért ő is megélt egynéhány dolgot. Visszatértünk Dubčekre és Kádár-ra, és akkor a társaság nagyobbik része azt mondta, hogy nem lehet bevonulni Prágába. Déry azt mondta: „Nézze, Gyula, tizenkét év után ezt nem lehet még egyszer megcsinálni a csehekkal, amit velünk 56-ban.” Illyés azt válaszolta: „Maga csak ne legyen olyan biztos ebben. Maga ült a börtönökben, tudja, hogy milyenek. Ezek, ha valahova egyszer beteszik a lábukat, onnan nem mennek el. Kész csoda, hogy már 1849-ban nem maradtak itt.”

– *Budapesten is járt Illyéséknél?*

– Igen, többször is. A nagyobbik fiamnak, akit Papp Gábor Zsigmondnak hívnak, filmrendező, van egy négyéves kori fotója, amint Gyula bácsi ülben ül, Déry

Déry Tibor, Papp Gábor Zsigmond, Illyés Gyula, Németh László (Balatonfüred, 1970)

meg simogatja a haját. Amikor ő már a rádióban volt szerkesztő, ez a kép ott volt az íróasztalán. Soha nem mondta, de ebből én láttam, hogy neki ez fontos hagyomány és örökség.

– *Több műsort is készített Illyéssel, írt a műveiről, és hanglemezt is kiadott a közreműködésével...*¹⁰

– Harminchét évig, 1970-től 2007-ig dolgoztam a Magyar Rádióban, és ebből hét évet irodalmi szerkesztőként, tizenöt évet a Rádiószínház vezetőjeként. Amíg ott voltam, évi száz hangjátékot készítettünk. Ez heti két premiert jelentett. Az ország legnagyobb színháza, az ország legjobb színészeivel, mert azt hívtunk be, akit akartunk, és jött is mindenki bol-

dogan. Illyés 80. születésnapjára, 1982. november 2-ára irodalmi műsort készítettem. Azt találtam ki, hogy a költők – Vas Istvántól Tandori Dezsőig – írjanak verset az alkalomra, s azt ők maguk mondják el. Mindenki vállalta, egyedül Kálnoky halogatta.¹¹ Mindenki be is jött a stúdióba, és elmondta az Illyéshez írott versét. Fölhívtam Bessenyei Ferencet: „Konferálnod kellene. Annyit mondasz, hogy Bertók László: *A jóslat kampóján*.” Azonnal vállalta. Tehát csináltunk egy olyan műsort, ahol tizenöt magyar költő jól-rosszul elmondja Illyést köszöntő versét, a háromszoros Kossuth-díjas színész meg csak konferál.

– *Illyés halála után is gyakran szerepelt a költőre emlékező műsorokban...*¹²

– Nekem Illyés volt az első számú példaképem az élők közül,

¹⁰ Sumonyi Zoltán: *Művek maradandósága*. Magyar Nemzet, 1974. febr. 24. 12. Illyés Gyula: *Oroszország* című könyve megjelenésének 40. évfordulója kapcsán ír a mű hitelességéről, saját moszkvai útjáról, beszélgetéseiről; Sumonyi Zoltán: *Még egyszer Illyés Gyula „Oroszország”-áról*. Napjaink, 18. évf. (1979) 11. sz. 31.; Szabó Lőrinc verseit mondja. Közreműködik: Illyés Gyula. Szerk. Sumonyi Zoltán. Budapest, 1985. Hungaroton, hang-lemez. Illyés Gyula beszél a *Semmiért egészen* című versről; Illyés Gyula: *Borsos Miklós szobra Szabó Lőrincről*.

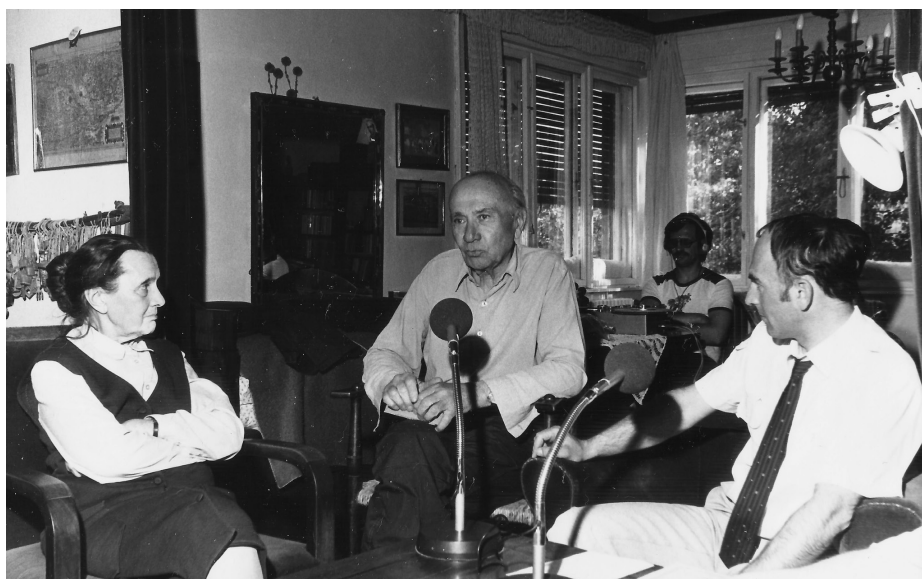
¹¹ Kálnoky László két levele Sumonyi Zoltánnak. Holmi, 24. évf. (2012) 12. sz. 1489–1491.

¹² 1985. április 15. Irodalmi műsor a simontornyai Vármúzeumban; Sumonyi Zoltán: *Kézfogások (Krakkó–Dobra–Pozsony)*. (A 90 éve született Illyés Gyula emlékének.) Vigilia, 57. évf. (1992) 11. sz. 834–835.

aztán mellette Vas István, Juhász Ferenc, később Kálnoky, akikkel szorosabb személyes kapcsolatom volt, és mondhatni, barátságban voltunk. Mindegyikükkel tegeződtem, sőt az Illyésnél jóval öregebb Tersánszky Józsi Jenő, vagy Déry, Keresztury Dezső is felszólított az első találkozás után, hogy tegeződjünk. Illyés volt az egyetlen, aki erre nem szólított föl, és én őt végig magáztam, ő pedig természetesen tegezett engem. Érdekes módon ez mégsem érződött valami csendőr pertunak, mert apám lehetett volna – apámnál tizenkét évvel volt idősebb –, de lánya, Ika velem egyidős, együtt jártunk egyetemre is. Gyula bácsit valahogy nem lehetett tegezni. Déry és Illyés, akik legalább huszonéves koruktól ismerték egymást, barátok voltak, mégis magázódtak. Illyés a feleségével, Flóra néniel is magázódott.

1983 novemberének elején készült a *Cselédek Orfeusza* című műsor.¹³ Ebbe többeket meghívtam, hogy Illyésről beszéljenek: Juhász Ferencet, Fodor Andrást, Vészi Endrét és Vas Istvánt is. Ő, aki tizennyolc éves kora óta tisztelte Illyést (*Nehéz föld* a vonaton), egyszer csak azt mondta, hogy valami benne maradt Illyésben, és hogy ő lehetett volna a magyar Petőfi. Ennek a meghökkentő és sokrétegű kijelentésnek én érteni véltem a jelentését és az igazságát, de olyan bonyolult, hogy még soha nem mertem kibontani, megmagyarázni.

13 Adásban: 1983. november 8.

Kozmutza Flóra, Illyés Gyula, Sumonyi Papp Zoltán (Budapest, 1982)

1985 májusában a rádió *Társalgó* című műsorában elhangzott Illyés Gyula *Őszikék* című összeállítás, amelynek én voltam a szerkesztő-műsorvezetője. A műsor verseit Illyés válogatta a világirodalom költőinek öregkori műveiből. Az Illyés által írt összeítő szöveget Avar István mondta el, s a költőre emlékezett Borsos Miklós szobrászművész, akinek Szabó Lőrinc szobráról – hangfelvételtől – Illyés Gyula beszélt.¹⁴

Beszámoltam az Illyés Gyula születésének 85. évfordulója alkalmából, Dombóváron rendezett ünnepségsorozatról 1987-ben.¹⁵ Illyés születésének kilencvenedik évfordulója alkalmából 1992-ben Balla D. Károllyal együtt megszerkesztettem az Illyés Gyula Baráti Társasága és az Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub kiadásában megjelent *Ötágú síp* című emlékező

könyvet.¹⁶ Az Illyés Centenárium keretében számos műsor volt, például 2002. június 15-én a PEN Clubban,¹⁷ majd ugyanabban az évben a Magyar Napló novemberi és a Tekintet 4-5. száma is megemlékezett Illyésről.¹⁸

– *Mivel foglalkozik mostanában?*

– Befejeztem egy nagyobb történelmi esszét, és most nem sürget a határidő, nincs semmi szerződés. Egy gimnáziumi osztálytársamtól, aki Fonyódon volt fogorvos, tavaly ősszel megkaptam a pincéjében megtalált teljes Magyar Csillag folyóirat-sorozatot. Mostanában elővettem ezt a dobozt, és ahogy annak idején a Nyugattal, most ezzel kezdek foglalkozni.

Tüskés Anna

14 B. Fazekas László: *Rádió: Őszikék*. Film, Színház, Muzsika, 1985. máj. 11. 23.

15 Sumonyi Zoltán: „A haza meleg közepében”. (*Illyés Dombóváron*.) Magyar Nemzet, 1987. okt. 27. 6.; Megjelent még itt: *A Koronától a Kht-ig, 1954–1992. (Adalékok az 50 éves dombóvári művelődési ház történetéhez)*. Szerk. Balipap Ferenc. Dombóvár, 2004. 91–92.

16 *Ötágú síp. (Tisztelgés Illyés Gyula emléke előtt)*. Szerk. Sumonyi Papp Zoltán, Balla D. Károly. Bp. – Beregszász – Ungvár, 1992. Kőbányai Sörgyár Illyés Gyula Baráti Társasága, Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub.

17 Georges-Emmanuel Clancier, Sylvestre Clancier, Jean-Luc Moreau, Sumonyi Papp Zoltán, Illyés-díj átadása.

18 Sumonyi Zoltán: *Franciák, magyarok Illyés szemével*. Magyar Napló, 14. évf. (2002) 11. sz. 30–31.